

drs. W. Klinkert

tweete luitenant der intendance, wet. medew. afd. AMW, KMA

Verdediging van de zuidgrens 1914-1918

Nederland in de Eerste Wereldoorlog, een neutraal stukje Europa te midden van „wild-strijdende machten”. Dit artikel gaat in op de militaire voorbereidingen, die Nederland trof, om te voorkomen dat het land in de oorlog zou worden meegesleept. Vooral wordt aandacht besteed aan de situatie in Zuid-Nederland, omdat daar het grootste deel van het leger lag. Deze concentratie was het gevolg van de overtuiging dat, als Nederland zou worden geconfronteerd met een vijandelijke inval, die zou plaatsvinden in een van de zuidelijke provincies.

Uit militair-strategisch oogpunt was de positie waarin de legerleiding werd geplaatst, verre van gemakkelijk: hoe beschermt men geloofwaardig een grens en kust van bijna duizend kilometer? Hoe moet men de verdediging achter de grenzen inrichten als een aanval zowel uit het zuiden als uit zee of uit het oosten tot de mogelijkheden behoort? In hoeverre was de legerleiding zelf ervan overtuigd dat een invasie met succes kon worden weerstaan? Was Nederland zonder bondgenoot wel te verdedigen?

Het uitbreken van de oorlog in de zomer van 1914 kwam onverwacht, maar niet in de zin dat men onvoorbereid was op een strijd tussen de grote Europese mogendheden. Gedurende de voorafgaande decennia was de spanning in Europa langzamerhand gestegen. In 1911 had het zelfs even ernaar uitgezien dat het kruitvat tot ontploffing zou komen door de Marokko-crisis, maar het vuur bleef smeulen.

Het Nederlandse leger had de opdracht gewapenderhand de neutraliteit te verdedigen. Een moeilijke opdracht, omdat Nederland een eventuele strijd tussen de mogendheden, Frankrijk tegen Duitsland of Engeland tegen Duitsland, altijd van nabij zou meemaken. Moeilijk ook, omdat Nederland vooraf onmogelijk kon voorspellen uit welke

Waak op, Nederland, ken Uwe krachten, heerlijk land van vrijheid en vree.

Rondom woelen wild-strijdende machten, woeste storm zweept de vrije zee!

Moet ook over U 't onheil komen, dat ook gij in dien maalstroom vergaat?

Dat over Uw scheeprijke stromen straks een vijand bruggen slaat?

Holland: hef U in de volk'renrij! Schooner zij U dood dan slavernij!

(Landstormlied 1915)

richting een eventuele aanval zou komen. Dat een aanval een zeer reële mogelijkheid was, daarvan was men wel overtuigd; de strategische ligging van Nederland kon nauwelijks tot een andere gedachte aanleiding geven. Ten slotte moeilijk, omdat Nederland geen partij zou kunnen kiezen in een conflict. Voor Engeland kiezen zou betekenen dat Nederland een Engels-Duits slagveld zou worden, voor Duitsland kiezen zou het einde van de koloniale bezittingen en van de in- en uitvoer over zee betekenen, vanwege de grote Britse maritieme macht. Nederlands hoop en redding was in feite de overtuiging bij de grote mogendheden, dat een neutraal Nederland voor hen voordeliger was, zowel militair als economisch, dan een veroverd Nederland; maar Nederland kon niet erop vertrouwen dat de mogendheden deze afweging onder alle omstandigheden in Nederlands voordeel zouden blijven maken.

Tegen deze achtergrond maakte de legerleiding haar strategische plannen, rekening houdend met mogelijkheden waarvan er in de jaren 1914-'18 vele werkelijkheid leken te worden.

Vooroorlogse strategische plannen

In 1906 bekeek men op een tactische verkenningsreis hoe het veldleger, het mobiele gedeelte van de strijdmacht, in Brabant kon terugtrekken en hergroeperen als een vijand oost-west of omgekeerd

door die provincie zou trekken. Het belang van Vlissingen, zowel voor Engeland als Duitsland, maakte zo'n opmars waarschijnlijk [1].

In 1907 werd het trekken van Duitse troepen door Limburg en Noord-Brabant verondersteld, als gevolg van een Frans-Duits conflict. Het veldleger, dan geconcentreerd in Oost-Brabant, zou moeten voorkomen dat die troepen verder Nederland zouden kunnen binnenvallen [1].

Een nota van de generale staf van een jaar later wees op het gevaar van een Engelse aanval op de Nederlandse kust, vooral gericht op Vlissingen, in geval van een Brits-Duits conflict. Toen werd tevens gewezen op de mogelijkheid, dat Engeland via Zuid-Nederland naar de Rijn zou kunnen doorstoten. De nota ging ervan uit, dat het gevaar van een Duitse aanval over land veel geringer was en dat de verdediging dus op de kust en met name op Zeeland en West-Brabant diende te worden geconcentreerd [1].

In 1910 werd de genieofficier luitenant-generaal C. J. Snijders (1852-1939) chef van de generale staf. Zijn strategische oefening van 1912-1913 ging uit van een oorlog tussen Duitsland en de Brits-Franse entente. Nederland reageerde met mobilisatie en een verscherpte afwachtingsopstelling, die het leger in staat stelde te concentreren waar dat nodig was. In Snijders' oefening trok het Duitse leger door België naar Frankrijk en poogde Engeland een landing op de Hollandse kust uit te voeren. België sloot zich aan bij de Entente en verklaarde Nederland de oorlog, wat betekende dat Nederlandse troepen Belgisch grondgebied konden betreden [1].

De positie van België was in de meeste Nederlandse strategische plannen een vraagteken. Aan het begin van de eeuw was er sprake geweest van Nederlands-Belgische militaire samenwerking, o.a. omdat bij een Duitse aanval de strategische belangen van de twee landen parallel zouden lopen (de Maas). Maar deze samenwerking, die vooral uitging van Waals-Belgische kant, kwam niet goed van de grond. Het bleef bij wederzijdse bezoeken van officieren bij manoeuvres ([2] dl 128).¹

Niet alleen de generale staf bekeek wat Nederland

in geval van een Europese oorlog kon verwachten. Het onderwerp was ook populair bij militaire publicisten [3] [4].

Nadat de schoten van Gavrilo Princip in Serajewo waren verklonken, kon Nederland terugvallen op de strategische aanwijzingen van Snijders uit 1913. De afwachtingsopstelling werd een feit.

Afwachtingsopstelling

Op 31 juli 1914 besloot de Nederlandse regering, gezien de ernstige aard van de ontwikkelingen op het Europese politieke toneel, tot een algemene mobilisatie van land- en zeestrijdkrachten. Nederland was het eerste land in Europa dat daartoe overging. De eerste mobilisatiedag was 1 augustus. Snijders werd benoemd tot opperbevelhebber, een functie die tot dan toe alleen nog maar door leden van het Oranjestad was bekleed. De mobilisatie was goed voorbereid en verliep over het algemeen vlot.

Het leger op oorlogssterkte telde op 3 augustus 1914 204.000 man, verdeeld in vier hoofdgroepen:

- het veldleger (75.000 man), dat moest zorgen voor mobiele gevechtskracht daar waar het nodig was;
- bezettingstroepen in vaste linies en stellingen;
- territoriale troepen voor grensbewaking en verdediging van bepaalde punten door de vorige groepen niet bestreken;
- depottroepen voor aanvulling en vorming van nieuwe onderdelen.

In de loop van de oorlog groeide het leger in om-

Samenstelling van de derde divisie

staf	de divisietrein:
3 infanteriebrigades, elke bestaand uit 2 regimenten	— infanteriemunitie- trein
1 regiment veldartillerie, bestaand uit 4 afdelingen	— artilleriemunitie- trein
1 houwitsersafdeling, bestaand uit 2 batterijen	— pontonafdeling
2 compagnieën wielrijders	— telegraafafdeling
1 eskadron huzaren	— verbandplaatsafde- ling
	— veldhospitaalafde- ling
	— verlichtingsafde- ling
Op 31 oktober 1916 telde de derde divisie:	
407 officieren, 1190 onderofficieren, 985 korporals, 14.503 manschappen en 2780 paarden	

¹ Het vraagstuk van Nederlands-Belgische samenwerking op o.a. militair gebied is nog weinig onderzocht; gegevens over deze kwestie zijn te vinden in Nederlandse tijdschriften uit de jaren waarin ideeën over samenwerking veel werden besproken (1906-1910) en in de Rijks Geschiedkundige Publicatiën, dl 128.

vang; zo bestond het op 31 oktober 1916 uit 262.097 man (zie ook de tabel).

Het veldleger werd tussen 1 en 3 augustus geplaatst in de afwachtingsopstelling zoals die was uitgewerkt in de strategische aanwijzingen van Snijders uit 1913. De eerste divisie lag aan de kust; de tweede achter de IJssel en de Beneden-Rijn tot aan Nijmegen; de derde in Noord-Brabant met detachementen in Zeeland en langs de Maas in Limburg en de vierde lag als strategische reserve in en om Amersfoort. Deze kon één van de andere divisies komen versterken als de situatie aan een grenssector dat vereiste. Maar niet alleen deze divisie was mobiel. In principe konden alle divisies binnen enkele dagen naar het bedreigde gedeelte van de grens of kust worden gestuurd.

De eerste aanpassing van de opstelling van het veldleger door het krijgsverloop buiten onze grenzen vond al zeer snel plaats. Het Duitse leger viel op 4 augustus België binnen. Hoewel het de Nederlandse neutraliteit angstvallig leek te respecteren, kwam de strijd toch gevaarlijk dicht bij de zuidgrens. Door Noord-België rukten de Duitsers op in de richting van Antwerpen. Het hoofdkwartier van het veldleger werd gevestigd in 's-Hertogenbosch en de derde divisie kreeg versterking. De vierde divisie, de reservemacht, marcheerde af naar Brabant en de troepenmacht in deze provincie werd verder aangevuld met de op 8 augustus opgerichte cavaleriebrigade en met het Korps Rijdende Artillerie. Voor de directe grensbewaking beschikte de commandant veldleger over landweergrenswachten.² Al die troepen moesten voorkomen dat de Nederlandse neutraliteit zou worden geschonden. Aan iedere grensoverschrijding moest met kracht weerstand worden geboden. De commandant van het veldleger, luitenant-generaal der infanterie G. A. Buhlman, kon voor deze taak ook nog beschikken over bewakings-, dekkings- en vernielingsdetachementen, die waren opgesteld bij bruggen en spoorwegemplacements. Tevens was het zijn taak te zorgen voor veilige verbindingen met het leger in het hart van het land, het militair gezag uit te oefenen, troepenverplaatsingen over de grens in de gaten te

² De landweer bestond van 1901 tot 1922 (men kwam hierin na zijn dienstplicht); zij was een legeraanvulling en -versterking voor met name grens- en kustwacht, ingedeeld in regionale bataljons (zie voor het wettelijk kader: *Staatsblad* (1901)(160), (1913)(149)).

Afb. 1 De villa Mathilda in Oosterhout, waar het hoofdkwartier van het veldleger was gevestigd

houden en rust en orde in de grensstreek te bewaren.

Al kort na het uitbreken van de oorlog werd het veldleger direct geconfronteerd met de gevolgen van de strijd. Vreemde militairen kwamen, individueel of in eenheden, de grens over. Aan de grens werden ze ontwapend en onder begeleiding doorgevoerd naar verzamelplaatsen, waaronder Breda, waarna internering volgde. De aantallen te internen militairen groeiden enorm als gevolg van de strijd rond Antwerpen in september en begin oktober 1914; een strijd, die ook een grote vluchtelingenstroom richting Brabant en Zeeland deed gaan.

De gevechten in België vereisten een nieuwe aanpassing van de opstelling van de troepen in Brabant. De nadruk kwam te liggen op West-Brabant, vandaar dat het hoofdkwartier van het veldleger naar Oosterhout werd verplaatst. Voor de bescherming van Oost-Brabant werd de tiende brigade van de eerste divisie rond Eindhoven gelegerd. De grensbewaking in Zeeland werd versterkt. De opstelling die nu ontstond, zou in grote trekken blijven gehandhaafd: de derde divisie in West-Brabant en de vierde ten oosten van de Mark in Midden- en Oost-Brabant, met het hoofdkwartier van de „divisiegroep Brabant” vanaf oktober 1914 in Oosterhout (afb. 1). Buhlman vond, dat eigenlijk nog een divisie in Brabant zou moeten worden gelegerd, om de zuidgrens afdoende te kunnen beschermen, maar Snijders wilde zo'n

grote concentratie pas realiseren als de omstandigheden dat uitdrukkelijk vereisten, bv. bij een Duitse terugtocht over Nederlands grondgebied ([1] brieven Snijders aan Buhlman, 15 en 24 sept. en 24 dec. 1914).

„Overal wat, doch nergens kracht”, afwachtingsopstelling of concentratie; het debat in 1915

Na de val van Antwerpen verminderde voorlopig de kans op directe betrokkenheid van Nederland bij de oorlog. De grens met België werd goed bewaakt, maar een levendige smokkelhandel, vooral in West-Brabant, kon toch niet worden onderdrukt. De gesloten grens had tot gevolg dat wat er in België op militair gebied gebeurde, grotendeels aan de Nederlandse waarneming ontsnapte. Die situatie verhoogde de kans op een Duitse verrassingsaanval. De regeringspolitiek was en bleef, dat Nederland een front maakte naar drie zijden.

Naar Snijders' mening maakte die opvatting het onmogelijk echt sterk te zijn op één van de fronten, en dat was een gevaarlijke situatie nu men zo weinig informatie uit België had. Het betekende dat het Nederlandse leger nooit snel en krachtig zou kunnen reageren. Het werd toch al verzwakt omdat steeds meer verloven werden verleend. Veel te veel verlofgangers zouden in korte tijd moeten terugkeren naar hun onderdelen, mocht zich een dreigende ontwikkeling voordoen. Die terugkeer van verlofgangers zou dan tegelijkertijd plaatsvinden met een concentratie van het leger op dat deel van de grens, dat werd bedreigd. Dit alles in goede banen te leiden kostte zoveel tijd, dat Snijders een snel en adequaat reageren op een verrassingsaanval bijna onmogelijk achtte ([5] 1/325). Zijn oplossing van dit ingewikkelde probleem was dat bij de bevelen „geen verloven meer verleen” en „verlofgangers terugroepen” het leger zich moest concentreren in het noorden en noordwesten van Noord-Brabant, achter de Mark, aangezien de lijn Bergen op Zoom-Roosendaal-Breda-Tilburg-Eindhoven onverdedigbaar lang was en te dicht bij de grens lag. De terugkerende verlofgangers zouden zich tijdens of na de concentratie bij hun onderdeel voegen. Oost-Brabant achtte Snijders onverdedigbaar tegen een Duits leger, dat via deze route de Rijn wilde bereiken. Het gevaar was volgens hem groot dat, als het

veldleger zich in Oost-Brabant concentreerde, de verbindingslijnen met Zeeland en Holland zouden verloren gaan, en ook die met troepen van de Entente, die Nederland eventueel uit het westen te hulp zouden komen. Het behoud van de verbinding met Holland via de Moerdijk vond Snijders essentieel ([1] brief Snijders aan CV, 14 juni 1915).

Snijders besprak de plannen voor concentratie met de commandant veldleger, en deze voerde weer overleg met de commandanten van de derde en vierde divisie, de cavaleriebrigade en de tiende gemengde brigade. In hoofdlijnen zag de concentratie als volgt eruit: aan de grens bleven nog slechts enkele landweergrenswachten en bewakingsdetachementen zonder reserves. Bergen op Zoom, Roosendaal, Breda, Tilburg en Eindhoven hielden kleine infanteriebezettingen, de derde divisie trok zich terug achter de Mark, de tiende gemengde brigade kwam ten zuiden van de Bergse Maas en de vierde divisie ten oosten daarvan, dus in het gebied tussen de Bergse Maas en 's-Hertogenbosch. De cavaleriebrigade bleef rond Breda gelegerd. De divisietrein van de derde divisie kon een plaats krijgen op het eiland van Dordrecht, die van de vierde divisie in de Bommelerwaard. Het hoofdkwartier zou bij deze concentratie worden verplaatst naar Geertruidenbeg [1] [6]. Tot concentratie kon echter pas worden overgegaan als de militaire situatie dat eiste. De politieke situatie van het moment verlangde de, uit militair oogpunt zwakke, afwachtingsopstelling. Snijders accepteerde dat.

Het vraagstuk van de opstelling van het veldleger werd ook aangeroerd in een forum, waar de minister en de legerleiding dat liever niet zagen: de Tweede Kamer. Op 20 juli 1915 kwam onverwacht de vrijzinnig-democraat Marchant met kritiek op de afwachtingsopstelling — *... veel troepenverspilling, doch nergens „een leger”* — en op de legerleiding. Een openbare behandeling van dit onderwerp werd door de minister niet toegestaan; het was een onderwerp dat alleen in het striktste geheim door regering en legertop werd besproken [7]. Naar aanleiding van de opmerkingen van Marchant vond op 13 augustus 1915 een geheime bijeenkomst plaats van ministers en legertop op het Algemeen Hoofdkwartier in Den Haag. Men vermoedde een „lek” in de legertop; had een commandant via Marchant zijn kritiek op het beleid

naar buiten willen brengen? Op de bijeenkomst week maar één mening af van de gangbare. Generaal-majoor Piepers, commandant van de cavaleriebrigade was van mening dat een snel verplaatsbare „vuist” in het midden van het land, bv. op de Veluwe, effectiever kon optreden tegen een neutraliteitsschending. Hij werd hierover diepgaand ondervraagd, maar een „lek” in de richting van Marchant kon niet worden vastgesteld ([5]1/928). Snijders had zo zijn eigen mening over kritiek op zijn beleid uit de politiek:

Het zijn onvermijdelijke moeilijkheden, voortvloeiende uit het op groote schaal verlof verleenen bij een op voet van oorlog verkerend leger, moeilijkheden, die blijkbaar ten eenenmale ontsnappen aan het begrip der politieke mannen, die steeds meer verloven eischen en tegelijkertijd de legeraanvoering beschuldigen in verzuim te zijn bij de verzekering van tijdige strijdvaardigheid van het veldleger. ([5] 1/928)

De discussie over de concentratie ging in oktober 1915 nog door, nadat een wisseling van het commando had plaatsgevonden. De commandant van de derde divisie, generaal-majoor der infanterie W. H. van Terwisga (1861-1948) werd commandant van de „divisiegroep Brabant”, de verzamelsnaam voor de troepen in Noord-Brabant, Zuid-oost-Gelderland en Limburg, behalve de stelling van het Hollands Diep. Kort hierop werd hij bevorderd tot luitenant-generaal en rond de jaarwisseling werd hij de nieuwe commandant veldleger. Hoewel Snijders en Van Terwisga regelmatig van opvatting verschilden over strategische aangelegenheden, achtte Snijders de commandant veldleger toch hoog. Snijders beval Van Terwisga aan als zijn opvolger, mocht hij om welke reden dan ook de functie van opperbevelhebber niet meer kunnen vervullen ([5] 2/1640).

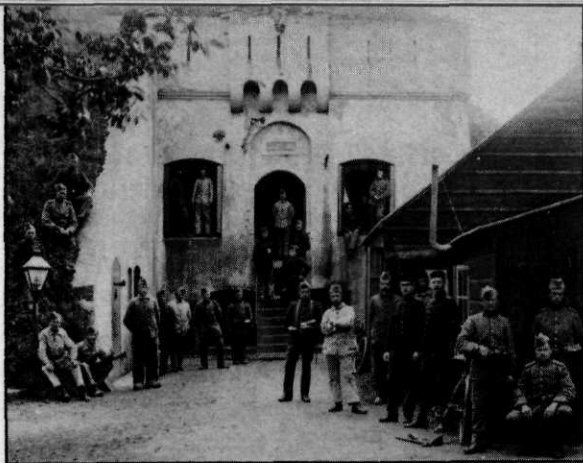
Omstreeks die tijd kregen de concentratieplannen een iets andere inhoud, omdat men een nieuw facet erbij ging betrekken, een aanval van de Entente op Zeeland om de Duitse bevoorradingslijnen naar Frankrijk af te snijden of om Antwerpen te veroveren. Het idee dat Groot-Brittannië Zeeland voor deze doeleinden zou kunnen gebruiken, was niet nieuw; het werd voor de Nederlandse legerleiding echter actueel omdat in die tijd de Entente een legermacht naar Servië had gestuurd om dat land te helpen, waarvoor men over Grieks grondgebied trok, hoewel Griekenland net een nieuwe regering had gekregen die een neutrale koers wilde varen. Over een aanval op Zeeland

werd ook gesproken in de Britse „War council” door de First Lord of the Admiralty, Winston Churchill. De gehele oorlog door bleef de Britse marine zo’n actie overwegen ([2] dln 137, 145).

Op de Nederlandse verdedigingsplannen met betrekking tot Zeeland en de Brabantse wal zal later dieper worden ingegaan. Voor dit moment is van belang, dat de concentratieplannen van het veldleger in oktober 1915 zodanig veranderden, dat het accent meer kwam te liggen op de verdediging van West-Brabant. Begin november werd de derde divisie daarom versterkt met de houwiterafdeling, schoof de vierde divisie iets naar het westen op, richting Breda, en werd een eventuele verplaatsing van de tiende gemengde brigade naar West-Brabant, Moerdijk of Holland voorbereid. De treinafdeling van de tiende brigade werd in ’s-Hertogenbosch gelegerd. De nieuwe verdedigingslinie kwam iets zuidelijker te liggen dan men eerder in het jaar plande en werd nu: Mark-Tilburg-Eindhoven (Wilhelminakanaal). De divisiehoofdkwartieren waren Oudenbosch voor de derde en Tilburg voor de vierde divisie.

Stelling Hollands Diep en Volkerak

De provincies Noord- en Zuid-Holland werden omringd door een gordel van vaste verdedigingswerken, de zg. „Vesting Holland”, waarop het leger in uiterste nood kon terugtrekken. Aan de zuidflank lag de stelling van het Hollands Diep en het Volkerak, een kleinere en minder belangrijke in het geheel van vestingwerken, doch waarover de Britse militair attaché in Brussel en Den Haag, Charles à Court, rond de eeuwwisseling schreef: „the Willemstad position is strong, well planned and well placed” ([2] dl 128). De voorafgaande jaren was vooral aandacht besteed aan de opbouw en verbetering van de stelling Amsterdam en de Nieuwe Hollandse Waterlinie. De stelling van het Hollands Diep, waaraan Snijders nog had gewerkt toen hij in 1880 werkzaam was bij de staf der genie in Dordrecht, had in 1914 zeker een opknapbeurt nodig. De commandant, generaal-majoor der artillerie H. L. van Oordt, probeerde voortdurend geld te krijgen om de weerbaarheid van zijn stelling op een aanvaardbaar niveau te brengen. Zijn gebied omvatte de noordwesthoek van Noord-Brabant, met de forten Willemstad, De Hel (afb.

Afb. 2 Fort De Hel op 31 mei 1915, in de polder Ruigenhil, daterende uit 1747. In 1811 werd de afgebeelde vierkante bakstenen toren gebouwd, waarop zich een platform voor kanonnen bevond. Later is het fort steeds aangepast aan de nieuwe eisen, die de technische ontwikkeling van de wapens stelde. Het fort ondersteunde en beschermde aan de landzijde zowel fort De Ruyter als de kustbatterij Willemstad. Tevens sloot het een deel der accessen af, bij inundatie van de stelling van het Hollands Diep en het Volkerak

2), Buitensluis bij Numansdorp, Bovensluis en De Ruyter (Sabina Henrica) en Oost-Overflakkee, met het fort Prins Frederik bij Ooltgensplaat.

Wat was de rol van deze stelling in de strategische overwegingen van de legerleiding? De stelling vormde de toegang tot het zuiden van de Vesting Holland en had als zodanig een tweeledige taak: voorkomen dat de vijand het Hollands Diep kan overtrekken, en het veldleger opnemen als dat uit Brabant terugtrekt op de vesting Holland.

Dat laatste was uitermate belangrijk. Via de voor auto's geschikt gemaakte Moerdijkspoorbrug en veerdiensten tussen Willemstad en Numansdorp moest het veldleger snel posities kunnen innemen aan de zuidkant van de Hoekse Waard. Als de troepen door de stelling zouden zijn getrokken, moest men tot inundaties en vernieling van kunstwerken overgaan. Die taak was moeilijk te combineren met een andere: de evacuatie van de bevolking en vee uit geïnundeerde gebieden, maar Snijders had duidelijk gemaakt waar de prioriteit lag. Mocht gevaar over het water dreigen, dan kon men uit de forten de vijand beschieten en konden torpedisten mijnversperringen leggen in het Volkerak en de Grevelingen. Tevens kon men Rijn-

Afb. 3 Torpedisten leggen een kabel door het Volkerak van fort De Ruyter naar fort Prins Frederik bij Ooltgensplaat, op 21 oktober 1915. Aan deze kabels werden mijnen bevestigd die, indien de kabel onder stroom werd gezet, detoneerden als schepen tegen de kabel voeren. Dit was één van de methoden zeearmen en rivieren voor de vijand moeilijk doordringbaar te maken.

aken uit Dordrecht vorderen om als zinkschepen dienst te doen. De vijand kon zo het doorvaren worden belet (afb. 3).

De bezetting en verdediging van de stelling van het Hollands Diep vormden dus in Snijders' strategische opzet een schakel van belang, niet alleen bij een aanval over land uit het zuiden, maar ook als de Entente via de Zeeuwse wateren Nederland zou binnenvallen.

Het geval K.O. (kust ontruimen); de verdediging van Zeeland

Bij de verdediging van Zuid-Nederland kunnen twee, direct met elkaar verband houdende, onderdelen worden onderscheiden: ten eerste de verdediging in de Zeeuwse wateren en op de eilanden tegen zowel een Engelse aanval uit zee als een Duitse aanval uit België. Ten tweede de verdediging van de provincie Noord-Brabant via de „stelling West Noord-Brabant”. Op dit tweede aspect wordt later teruggekomen.

De provincie Zeeland ligt strategisch erg belangrijk. Al eeuwen lang was men van Engelse zijde bevreesd voor de situatie waarbij een Europese grote mogendheid zowel Antwerpen als Zeeland, en dan met name Vlissingen, in bezit had. Dat speelde o.a. een grote rol in de Franse tijd, toen de Britten door een aanval op Walcheren in 1809 zo'n situatie probeerden te voorkomen.

In de Eerste Wereldoorlog hadden Engeland en Duitsland beide het meeste belang bij een neutraal en goed verdedigd Zeeland. Een zwak verdedigd Zeeland was als het ware een uitnodiging aan één van beide partijen om de andere voor te zijn en het gebied te bezetten, met als nadelige consequentie dat Nederland dan bij de oorlog betrokken zou raken. Duitsland zou Zeeland kunnen ge-

bruiken voor een betere flankbeveiliging, voor duikbootbases en om Antwerpen nuttig te maken. Engeland zou Zeeland kunnen bezetten om het bovenstaande te voorkomen en om via Zuid-Nederland de Duitse aanvoerlijnen naar het front in Frankrijk af te snijden. Tevens zou Engeland op deze wijze gemakkelijk naar het Duitse achterland kunnen doorstoten en ook de Duitse duikbootbases aan de Belgische kust in de rug kunnen aanvallen.

De verdediging van Zeeland was geconcentreerd op de verdediging van Walcheren (vooral Vlissingen) en de toegang tot de Westerschelde. Die verdediging was grotendeels in handen van de marine; het veldleger stond er volledig buiten, op enkele gedetacheerde onderdelen na. De marine bewaakte de toegang tot de Westerschelde door kanonnen op de duinen bij Kruishoofd (Cadzand) en bij Vlissingen. De noordkust van Walcheren (Roompot en Breezand) werd ook door batterijen verdedigd, want een Engelse landing daar, gevolgd door een aanval op Vlissingen — het scenario van 1809 — werd een goede mogelijkheid geacht. De verdediging kon nog worden versterkt door mijnen in de Wielingen en voor de kust van Walcheren te leggen.

Stroomopwaarts in de Westerschelde konden aanvankelijk versperringen worden gelegd uit Ellewoutsdijk en Terneuzen, maar de batterijen bij die plaatsen werden opgeheven ten behoeve van versterking van de batterij Kruishoofd en inrichting van de batterijen bij Borssele en Baarland. Die batterijen beschermden nu de mijnversperringen. Tekenend voor het tekort aan artillerie was dat het de batterijen tussen Vrouwenpolder en Domburg aan één ding ontbrak: geschut. De stelling Hellevoetsluis moest dus geschut afstaan aan Zeeland, te meer noodzakelijk geacht nadat op 25 september en 3 oktober 1915, buiten de territoriale wateren, een Engelse vloot zich voor de kust van Walcheren had laten zien.

De opbouw van de verdediging van Zeeland, en vooral die van Walcheren, vond plaats tijdens de oorlog. Pas in 1917 kon men concluderen, dat die verdediging een geloofwaardig niveau had bereikt en geloofwaardigheid was waarom het in feite draaide, omdat noch Entente noch Centralen een excuus mochten hebben Zeeland aan te vallen als voorzorgsmaatregel. De verdediging van Walcheren moest, na een geslaagde landing op de noord-

kust, worden gevoerd achter het kanaal door Walcheren en daarna achter het Sloe. In die laatste positie was serieuzer tegenstand mogelijk, zij het alleen met steun van de marine op Wester- en Oosterschelde. Mocht de vijand over het Sloe Zuid-Beveland binnenvallen, dan moest op dat eiland zo lang mogelijk tijd worden gerekt om de „stelling West Noord-Brabant” optimaal ingericht te krijgen. Lang zou de vijand op Zuid-Beveland waarschijnlijk niet kunnen worden tegengehouden, maar door het vernielen van zoveel mogelijk verbindingen zou men toch wel wat kunnen bereiken. Voor inundaties zou er te weinig tijd zijn. Het geschut uit de Kreekrak- en Zanddijkstelling moest in dit geval de Westbrabantse verdedigingslinie aanvullende verdedigingskracht geven. Uit Woensdrecht kon op die wijze de toegang tot Antwerpen worden bestreken. In de Schelde zouden mijnen komen.

Met de mogelijkheid dat de Entente een aanval zou doen op West-Zeeuws-Vlaanderen werd ook rekening gehouden, maar omdat Snijders ook in dit geval de verovering van Vlissingen essentieel achtte, was voor die eventualiteit de verdediging ook op Walcheren geconcentreerd.

De Nederlandse legertop was helemaal niet overtuigd van de mogelijkheid Walcheren succesvol te kunnen verdedigen. Na een „oefening op de kaart” waarbij een Britse aanval op de noordkust werd gesimuleerd, moest men concluderen dat zo’n aanval door de Nederlandse weermiddelen nooit zou kunnen worden gekeerd. In het gunstigste geval zou Vlissingen behouden kunnen blijven, maar dan alleen met sterke Duitse ondersteuning ([5] inv.nr 6).

Toen in maart 1918 Snijders het gevaar van een aanval door de Entente reëel achtte, schreef hij het kabinet:

Tegen een dergelijke poging van Engeland zijn wij thans — praktisch gesproken — weerloos, evenzeer als tegen een ingrijpen van Duitsland, om zulk een operatie der Engelschen tegen te gaan of te voorkomen. ([5] 3/4742)

Hierbij moet wel worden aangetekend dat Snijders dit zei als argument voor zijn overtuiging dat het aantal verloven drastisch beperkt moest worden en dat het leger door een zg. tweede mobilisatie weer op oorlogsterkte moest komen.

[SLOT VOLGT]